

УДК 316.647.8=162.1:821.161.3-1/-3*Я.Колас

Вобраз паляка ў творах Я. Коласа

А.М. КРОТАЎ

Аўтар аналізуе вобраз паляка, створаны Якубам Коласам у сваіх творах. Ён робіць выснову, што Я. Колас унёс значны ўклад у генезіс негатыўнага стэрэатыпа паляка і яго ўкараненне ў этнанацыянальную свядомасць беларусаў.

Ключавыя словы: гістарычная імагалогія, Якуб Колас, беларусы, вобраз паляка, беларускі стэрэатып паляка, менталітэт, польскасць.

The image of the Pole created by Yakub Kolas in his works is analyzed. He concludes that the Y. Kolas made a significant contribution to the genesis of the negative stereotype of the Pole and its implementation in ethno-national consciousness of Belarusians.

Keywords: historical imagology, Yakub Kolas, belarusians, image of the Pole, belarusian stereotype of the Pole, mentality, Polishness.

Так ужо склалася, што ў беларускай гістарычнай імагалогіі, якая, як навука, знаходзіцца ў пачатковай стадыі свайго развіцця, стэрэатып паляка з'яўляецца ледзь ці не самым папулярным аб'ектам вывучэння. Гэта тлумачыцца доўгім суіснаваннем беларусаў і палякаў у рамках адзінай дзяржавы (Рэчы Паспалітай), асаблівым характарам міжнацыянальных адносін, якія склаліся ў выніку гэтага суіснавання, а таксама месцам, якое займаюць стэрэатыпы адзін аднаго ў нацыянальным светаўспрыманні беларусаў і палякаў.

Досыць шматлікія ўжо публікацыі, прысвечаныя беларускаму стэрэатыпу (або стэрэатыпізаванаму вобразу) паляка звычайна грунтуюцца на традыцыйных для гістарычнай навукі крыніцах. Аднак, улічваючы спецыфіку аб'екта вывучэння, было б несправядліва выключаць з базы крыніц беларускую мастацкую літаратуру, якая, як і ўсякая іншая нацыянальная літаратура, насычана вобразамі і стэрэатыпамі, якія адлюстроўваюць асаблівасці ўспрымання беларусамі прадстаўнікоў іншых (чужых) этна-нацыянальных груп. Пошукі ў ёй элементаў беларускага стэрэатыпа паляка ўяўляюцца вельмі перспектыўнымі.

Відавочна, што ніхто з беларускіх пісьменнікаў і паэтаў не ставіў перад сабой мэту стварэння такога вобраза. Патрэба ў крытычнай ацэнцы палякаў (скрозь прызму іх дзейнасці) не была пастаяннай – яна ўзнікала ў складаных, паваротных моманты гісторыі Беларусі і беларускага народа, калі палякі і Польшча выступалі ў якасці дзеючага фактару бягучага гістарычнага працэсу. Найбольшыя цяжкасці ў беларуска-польскіх адносінах узніклі на мяжы 10-х – 20-х гг. 20 ст., вызначыўшы іх негатыўны характар на доўгі час наперад.

Безумоўна, да стварэння вобраза паляка ў гэты час, так ці інакш павінен быў «прыкласці рукі» адзін з класікаў і заснавальнікаў новай беларускай літаратуры – Якуб Колас. Ён быў выразнікам нацыянальнай самасвядомасці, народных спадзяванняў і пачуццяў, які шырока раскрываў нацыянальны характар беларуса, асаблівасці яго духоўнага складу і матэрыяльнага жыцця. Пры гэтым Я. Колас быў рэалістам, які паказваў чытачу свет у канкрэтных рэаліях і дэталях. З'яўляючыся глыбокім знаўцам псіхалогіі беларускага сялянства, Я. Колас раскрываў у сваёй творчасці перажыванні звычайнага, простага чалавека [1]. Большая частка яго герояў – людзі непісьменныя або малапісьменныя, якія з'яўляліся тыповымі носьбітамі штодзённай свядомасці, часткай якога з'яўляюцца стэрэатыпы і стэрэатыпізаваныя вобразы, якія падмяняюць сабою сапраўдныя веды.

Якуб Колас, без усялякага сумневу, з'яўляўся цудоўным апавядальнікам, які вельмі тонка перадаваў адценні думкі, пачуцці сваіх герояў, ведаў прыёмы і спосабы адлюстравання іх унутранага свету. Ён выдатна разумеў, наколькі сур'ёзныя праблемы існавалі ў беларусаў з этнічнай самасвядомасцю, і, адчуваючы сваю адказнасць, шмат зрабіў для таго, каб абудзіць у беларусах беларускасць. Я. Колас вельмі ўмела закрэпіў струны нацыянальнай душы,

імкнучыся абудзіць у чалавеку, які, магчыма, ніколі і не задумваўся над праблемай уласнай этнічнасці, для якога гэтая этнічнасць можа і не была вельмі важнай, эмоцыі і пачуцці, якія маюць этна-нацыянальную прыроду. Лепш за ўсё гэта відаць на прыкладзе лірычнай паэмы Я. Коласа «Сымон-музыка», упершыню апублікаванай у 1925 г. [2].

Разважаючы пра лёс Беларусі і беларусаў, паэт кажа пра тое, што буфернае размяшчэнне краіны ў польска-расійскім памежжы стала трагедыяй для беларускага народа. Геапалітычнае саперніцтва паміж суседзямі, якое часта перарастала ў войны паміж імі і часова слабела пасля паразы аднаго з бакоў, пагібельна адбівалася на беларусах, якія станавіліся людзьмі «другога гатунку» на ўласнай зямлі, нейкай масай, якая разглядалася чарговым «пераможцам» як матэрыял для этнічнай і рэлігійнай асіміляцыі: «Тут схадзіліся плямёны / Спрэчкі сілаю канчаць, / Каб багата адароны / Мілы край наш зваяваць,... / Каб у віры той ашукі / Знішчыць нашы ўсе сляды, / Каб не ведалі і ўнукі, / Хто такія іх дзяды» [2, с. 99–100].

Эмацыйна апавядаючы пра розных спусташальнікаў беларускай зямлі і прыгнятальнікаў беларусаў, называе паэт і палякаў: «Пан пыхлівы, надзіманы / Моцна сцягвае гужы, / Каб з варшаўскае майстэрні / Беларусу сшыць халат» [2, с. 101].

Распавядаючы аб знаходжанні Сымона ў панскім палацы, Я. Колас не столькі апісвае сам палац, як сімвал польскага валадарства на беларускіх землях, колькі разважае пра тых, чымі рукамі, на чым поце, крыві і слязах гэты палац быў пабудаваны: «А той замак – ух, махіна! / Мур адзін наводзіць страх ... / Перад ім ты – муха, прах! / Страшны замак, цяжкі, грозны, / Пара вежаў, як адна, / А навокал роў глыбозны, / І не згледзіш яго дна. / Колькі ж трэба было працы, / Каб тут вырасла гара? / Хто дбаў князю на палацы? / Хто назнёс яму дабра? / Хто выводзіў тыя вежы? / Хто той замак будаваў? / Златаблескія адзежы / Хто для сцен яго саткаў? / Чые рукі з мазаямі / Тут зняслі свае дары? / Потам, кроўю і слязамі / Сцамантованы муры!.. / І гарчэча-адчуванне / У ім кідае свой мут. / І ўстае ў душы пытанне: / “А дзе ж тая праўда тут?” / Ім – усё, а нам – нічога, / Адным жыць да панаваць, / А другім – адна дарога: / Сваё жыццё марнаваць!» [2, с. 170–171].

Я. Колас надзвычай простаай мовай распавядае аб эмацыйным узрушэнні, якое перажыў створаны ім персанаж, пра ўсведамленні ім маштабу сацыяльнай несправядлівасці, якая знявечыла той свет, у якім ён вымушаны жыць. Пытанне быццам бы не мае адрасата. Не сказана, хто гэты свет знявечыў. Аднак выразна сказана, хто знаходзіцца на полюсах гэтага свету: на адным – князь, яго прыбліжаныя і «падбрэхічы» (ім – жыць і панаваць), а на іншым – Сымон і такія як ён, хто вымушаны быў траціць сваё жыццё марна. На адным полюсе – палякі, а на іншым – тыя, хто да польскасці ніякага дачынення не меў...

Паэт не выкарыстоўвае слова «польскасць» (польскасць – польскі характар чагосьці, набор польскіх рысаў [3]), аднак кажа пра тое, што ў сукупнасці гэтую польскасць сабой уяўляе: пра мову, на якой гавораць насельнікі палаца, пра іх лад жыцця, пра іх стаўленне да сялян-беларусаў. Больш за тое, вуснамі дзеда Данілы паэт кажа пра кепскі ўплыў пануючай у палацы атмасферы на простага, чыстага душою чалавека. Так, звяртаючыся да Сымона, дзед кажа: «А ты б, можа, / Перайшоў ка мне, нябожа! / Там душы агонь затухне... / Не люблю я псярні панскай, / Палупанкаў, ахмістрынь – / Дух падлізніцкі, паганскі, / Прападзі ён там і згінь! / А мой дом – унь, бач, альтанка? / Будзем там мы жыць удвух, / Хай сабе не мураванка, / Ды ў ёй наш сялянскі дух» [2, с. 185–186].

Сымон рады прапанове дзеда і прымае яе: «Шчыра дзякую, дзядок! / Вельмі рад, пайду ахвотна» [2, с. 186]. Аднак, як аказваецца, галоўная прычына згоды складаецца ў тым, што Сымон проста палохаецца ў незнаёмай абстаноўцы палаца: «Мне, дзедку, там маркотна – / Там ступіць баішся крок» [2, с. 186]. У той жа час Сымон – чалавек з душой, якая вельмі тонка адчувае – ён зачараваны музыкай, якая чулася з палаца: «Стой, паслухаем, дзядок: / Дзесь іграюць, дзедка родны... / Выйдзем унь на той грудок» [2, с. 188]. І хоць дзед Даніла спрабуе вывесці Сымона са стану зачараванасці і развеець чары музыкі («Гэта, хлопча, тут не дзіва! / Эге, тромкаюць паны!» [2, с. 188], у яго нічога не атрымліваецца: «Хлопчык гукі ловіць хціва, / Ім валодаюць яны. / Зноў гарыць у ім жаданне / Тайнасць нотаў пасягнуць / І заслону адгарнуць, / Каб развеець ноч нязнання. / Ён ідзе на тыя гукі, / Ён стаіўся пад акном, /

Зашчаміўшы моцна рукі, – / Ён не смее вайсці ў дом: / Там – паны, а ён – басота, / Сын мужычы, ён – “псякосць”, / Паднявольны ён тут госць, / Яго месца – каля плота... / Эх, няроўныя дзве часці! / Ён – нікчэмнасць, ён – друза... / І з вачэй гатова спасці / Крыўды горкая сляза...» [2, с. 188]. Паэт не дае маральнай ацэнкі такому «музычнаму рэнегацтву» Сымона. Ён і сам ведае, што дуда і саматужна вырабленая скрыпка наўрад ці могуць заваражыць сваімі гукамі чалавека з тонкім музычным слыхам і прыроджаным пачуццём прыгожага. Чужая музыка, якая гучала ў палацы, на іх фоне не магла не ашаламіць.

Чужы, незнаёмы стыль жыцця выклікаў у душы Сымона не толькі ўсведамленне страшнай несправядлівасці, што пануе ў свеце, у якім ён жыў, але і пачуццё непаўнаважнасці. Аднак гэты свет яго так да сябе прыцягваў...: «А паны сабе балуюць, / П'юць заморскае віно, / Для іх робіцца яно, / І ім лёкаі слугуюць, / Як тут водзіцца даўно... / Мова хмельная вядзецца, / Смех паненак маладых, / Разубранных, як у маі / Кветкі тья на лугах, / Як вясной бярозкі ў гаі, / Як валошкі на палях... / Эх, дзяўчаткі-чараўнічкі, / Лепш на вас не пазіраць! / А прамовіць-заспявае – / Пан шалее малады: / Чорт яго і бацьку знае, / Што з ім робіцца тады! / То прыскочыць, то прыгнецца, / То рукою павядзе, / Плечы ўскіне, засмяецца, / Як матыль над лямпай, ўецца, / Як над краскай чмель, гудзе» [2, с. 201–202]. Дзед Даніла разумее, што адбываецца ў душы Сымона, але ён ведае, што ні ў гэтым свеце, ні ў іншым, стан рэчаў не зменіцца: «Уміраць ім тут не трэба: / Ім тут рай і ім тут неба», – / Думаў моўчкі дзед Даніла, / Збоку стаўшы ад паноў: “А памруць, па іх жа зноў / Будзе пышнае маленне, / З пыхам гроб іх панясуць; / З раю светлага збавення, / Як і тут, нас адапхнуць”» [2, с. 201].

Платай за бесклапотнае, шчаслівае жыццё палякаў – гаспадароў на беларускай зямлі – сталі бяспраёе, беднасць, бескультур'е беларусаў, адчай і безвыходнасць, з якіх яны амаль не выходзілі. Я. Колас смуткуе па затухаўшых дарэмна жыццях таленавітых самародкаў з народа: «Невядомых, непрызнаных, / Не аплаканных нікім, / Толькі ў полі адспяваных / Ветру посвістам пустым!» [2, с. 101]. А згасалі яны таму, што гэтыя людзі былі абсалютна абьякавыя польскім панам, зацыкленым на сваёй элітарнасці і выключнасці. Вуснамі пана Галыгі Я. Колас сказаў «саматужнаму Шапену» (Сымону), які прыйшоў прасіць «паказаць навуку» («Пакажы мне, панок, ноты, / Растлумач мне, як і што» [2, с. 210]): «Справа добрая – навука. / Славу, хлеб яна дае... / Але, хлопча, дзе параўна, / Што не згінеш праз яе? / ...Сама прырода / Вас пускае слепаком, / Каб з вас менша была шкода. / Раз мужык – будзь мужыком, / Маеш хлеб – і жуй цішком, / Будзь даволен сваёй доляй» [2, с. 211]. У выніку Сымон быў «...аплёван / У жаданнях, у імкненнях!» [2, с. 211].

Тое, што адбылося з Сымонам у палацы, выклікала ў яго сэрцы гнеў: «І чья рука ліхая, / Чый жа гэта жорсткі суд / Мне каменнем высцілае / Жыцця гэты цесны кут? / І чаго я тут прыдбаю? – / Разважаў цяпер Сымон: – / Права людскасці не маю, / У твар сунулі ражон! / Дык чаго ж я марна трачу / Між чужынцаў дні свае, / Светлай волечкі не бачу?» [2, с. 212]. І хлесткімі словамі, якія злітаюць з вуснаў створанага ім героя, Я. Колас уносіць у вобраз паляка новыя рысы: «Не зайздросчу вашай долі, / Багацеі! / Вы – крыўдзіцелі-зладзеі, / Вы разбілі мне надзеі... / Як здабылі рай свой панскі? / Чым купілі? / Сэрца ваша поўна гнілі, / Бруд у кожнай вашай жыле, / Дух паганскі... / Згіне ваша тут багацце, / Панаванне. / І вам будзе час змяркання, / Ён нясе вам біч выгнання / І пракляцце!... / Эх вы, зверы!» [2, с. 207–208]. Адрываючы свой погляд ад Сымона, які хоча «У спевах буры / Аднавіцца і ажыць / І дажджом грымотнай хмуры / Замку фуз і бруд абмыць» [2, с. 212], і разважаючы пра лёс беларускага народа, паэт заклікае яго сыноў і дачок выйсці з шматвяковага здранцвення, успомніць, што яны з'яўляюцца гаспадарамі на сваёй зямлі: «Дык хіба ж мы праў не маем, / Сілы шлях свой адзначаць / І сваім уласным краем / Край свой родны называць» [2, с. 101].

Узрушэнні Першай сусветнай вайны, развалу Расійскай імперыі, грамадзянскай вайны і польскай інтэрвенцыі воляй-няволяй прывялі да перафарматавання жыцця і сістэмы сацыяльных адносін у Беларусі, стаўшы крыніцай аптымізму для грамадска-палітычных дзеячаў і натхнення – для прадстаўнікоў творчай эліты. Не стаў выключэннем і Я. Колас. Уласнае ўспрымання падзей рэвалюцыі, грамадзянскай вайны і польскай інтэрвенцыі ён раскрыў у аповесці «Дрыгва» (1933 г.) [4], у якой працягнуў працу над вобразам паляка, распачату ў паэме «Сымон-музыка». Аднак жа, калі Сымон-музыка быў прыдуманым

персанажам, паэтычным вобразам, які чытач успрымаў як нейкі сімвал прыгнечанай палякамі Беларусі, вобраз дзеда Талаша меў пад сабой ужо цалкам рэальны прататып – Васіля Ісаакавіча Талаша (1844–1946 гг.), удзельніка партызанскага руху ў савецка-польскай вайне, народнага героя Беларусі. У паэме «Сымон-музыка» паэт выкарыстоўваў стэрэатып паляка, які з’яўляўся часткаю беларускага менталітэту. У «Дрыгве» ж ён стварае вобраз, які абапіраўся на гэты стэрэатып, мадэрнізуючы яго актуальнымі для бягучага гістарычнага моманту дэталямі. Нічога сутнасна новага ў ствараемы вобраз паляка, у параўнанні з беларускім іх стэрэатыпам, гэтыя змены не ўнеслі. Усё новае заключалася ў характары ўспрымання беларусамі саміх сябе...

Першае ж з’яўленне палякаў у сюжэце аповесці бянтэжыць і абурэе галоўнага яе героя. Яны прыйшлі забраць у Талаша сена: «Малады Крулеўскі адзет у вайсковую форму царскага афіцэра. Вось толькі... шапка яго сведчыла аб тым, што ён мае нейкае дачыненне да польскай арміі» [4, с. 215]. Крулеўскі ў размове агучыў даўнія польскія клішэ: палякі – носьбіты культуры, прадстаўнікі еўрапейскай цывілізацыі, беларусы – «барбары, пся крэў!» [4, с. 215–216]. А затым жартам спытаў дзеда Талаша, вымусіўшы яго даць адказ: «Чый ты цяпер падданы? – А нічый! – адказаў дзед Талаш. – Ну, то праз тры гадзіны ты будзеш польскім падданым. – Польскім?! – здзівіўся дзед, нібыта нічога не разумеючы» [4, с. 216].

Спачатку Талаш спрабаваў «адмаліць» сваё сена, якое спатрэбілася новай уладзе, але дарэмна. Абражаны і пакрыўджаны польскімі жаўнерамі «стары пёс» узяўся за сякеру, ператварыўшыся ў іх вачах у «праклятага азіята», ці, як потым удакладніў пан Крулеўскі, «большавіка». Тое, як Я. Колас паказвае свайго галоўнага героя чытачу, пераканвае апошняга ў тым, што ніякім большавіком Талаш не быў. Ён ратаваў сваю маёмасць і стаўленне яго ў канфлікце да палякаў было зусім не большавіцкім. У гэтым «адчуванні Талаша» Колас быў абсалютна дакладным – як вядома з біяграфіі прататыпа літаратурнага героя, Васіль Талаш нават у 1936 г. не запісаўся ў калгас і заставаўся аднаасобнікам [5].

Герой аповесці на пытанне «гомельскага рабочага Нявіднага» («Калі б вас асабіста не пакрыўдзілі палякі, то ці паўсталі б вы супраць іх?»), захоплены зняцку і, не ведаючы, куды гне незнаёмы, адказаў нейтральна: «Не чапалі б мяне, не чапаў бы і я іх». Потым, трохі падумаўшы, разважліва дадаў: «А ўрэшце не ведаю, як бы яно было» [4, с. 270].

Нявідны – большавік, падпольчык, агітатар, хоча ведаць, ці правільна ацэньвае «палітычны момант» Талаш і пытае ў яго: «Ну, а ці ведаеце вы, што нясе з сабою польская вайна? І хто з намі ваюе?» [4, с. 270]. На што Талаш адказаў пытаннем: «А скажыце, хто ж будзеце вы?» Атрымаўшы адказ, які яго толькі здзівіў («Калі вы хочаце зваць мяне, то завіце Нявідны»), дзед Талаш заключыў: «А я вас хутчэй назваў бы – Дзіўны» [4, с. 270]. Аднак, нягледзячы на тое, што большавік рабіў уражанне дзівака, усё ж такі Нявіднаму адказаў: «Ды, мабыць, хочучь сваю Польшчу збудаваць» [4, с. 270].

Менавіта «сваю Польшчу», свой «парадак», свой лад жыцця. І дзеда Талаша гэта не задавальняе. Дзед Талаш ведае, што акрамя «польскага» ёсць і іншы лад жыцця, у рамках якога няма месца, прынамсі, для прыніжэння яго, Талаша, чалавечай і нацыянальнай годнасці. У паводзінах большавікоў ён не бачыць пагрозы ні для сябе, ні для сваёй сям’і, ні для сваёй маёмасці. Талаш размаўляе з імі як з роўнымі, ён не павінен «поўзаць на каленях», нават больш – ён іх павучае.

І тут Я. Колас бярэцца за справу, у якой ён яшчэ ў час напісання «Сымона-музыкі» праявіў сябе як вельмі таленавіты майстар. Са стрыманым гумарам ён малюе антураж кабінета польскага ўрадоўца: «Пан Крулеўскі сядзеў... на шырокім мяккім крэсле. На сталі, засланым зялёным сукном, стаялі прылады пісьма і розныя дарагія рэчы, для пісьмовага стала спецыяльна прызначаныя. Тут жа ляжалі і розныя паперы. А ўсё гэта павялічвала значэнне адміністрацыйнай асобы пана павятовага “камісаржа”. На сценах віселі партрэты польскіх генералаў, такіх непрыступных і строгіх. Між гэтых запраўскіх ваякаў кідалася ў вочы духоўная асоба, партрэт біскупа, стрыжанага, брытага, з усімі біскупскімі атрыбутамі... Цэнтральнае месца сярод партрэтаў займаў партрэт даволі панурага віду генерала з даўгімі, спушчанымі ўніз, як у маржа, вусамі. На грудзях у яго быў цэлы музей крыжоў, медалёў і розных цацак, што вядуць свой пачатак яшчэ з таго часу, калі роданачальнікі нашых продкаў фарсілі ў хвартушках і звярыных шкурах. І біскуп, і ўсе гэтыя генералы, і стол з яго ўкрасамі

надавалі яшчэ болей важнасці і пыху асобе павятовага “камісаржа”... Павятовы “камісарж”... быў повен велічнасці і паважнасці... Пан Крулеўскі гаварыў цяпер па-польску, і ў голасе чуўся халодны, афіцыйны, начальніцкі тон» [4, с. 226–227].

Вяртанне палякаў на Палессе ў новым статусе гаспадароў і пераможцаў адзначылася вяртаннем польскага ладу жыцця, польскай фанабэрыстасці, пагарды да тых, каго палякі лічылі ніжэйшымі за сябе: «Шмат па якіх маёнтках акупаванага Палесся ладзілі паны пышныя банкеты польскаму афіцэрству. Польскае шляхецтва перажывала мядовы месяц адраджэння свае дзяржаўнасці, зварот да жыцця, здзяйсненне гадаваных вякамі надзей. І тыя паны, што вярнуліся ў свае маёнткі, адчувалі сябе на сёмым небе і лічылі, што цяпер яны сапраўдныя, настаяшчыя, паўнапраўныя іх уладары. Уся палітычная абстаноўка складалася на іх карысць... Следам за польскай арміяй ціснулася цэлая хваля буйной і дробнай шляхты, выгнанай рэвалюцыяй з іх котлішч, прадстаўнікі рэлігійнага культу і цэлая псарня іншых дармаедаў і паразітаў» [4, с. 313–314].

Як гэта было і ў «Сымоне-музыку», апісвае Я. Колас чарговы асяродак «польскай культуры» – маёнтка пана Длугошыца, «котлішча старога польскага роду» [4, с. 314], дзе «ужондзіць» банкет узяўся павятовы «камісарж» пан Крулеўскі. Я. Колас піша: «Даволі было аднаго толькі абеглага погляду на палац, на дваровыя будынкі, на ўвесь маёнтка у цэлым, каб адразу ўбачыць, што гэта – старасвецкая рэзідэнцыя багатай, радавітай польскай фаміліі... На ўзвышкі,.. стаяў мураваны белы палац... Горда і пыхліва выступаў ён з цэлага лесу купчастых дрэў і стромкіх таполяў сваёю вежаю, масіўнымі белымі сценамі і чырвоным чарапічным дахам. У самым палацы, у яго шматлікіх пакоях, прасторных залах, дзе можна размясціць сотні народу, сабраны дабро і раскоша, скрозь якія прабіваліся людскія слёзы, гора і пакута» [4, с. 314–315]. Гэтае апісанне, па-сутнасці, – пераклад на прозу паэтычнага апісання аўтарам палаца ў паэме «Сымон-музыка» [2, с. 170–171]. Аднак, як піша Я. Колас, знік у палацы дух бестурботнасці – разыходзіліся з яго ніці нянавісці і злобы да паўстаўшых «хлопаў», завязваліся вузлы змагання супраць асноў новага жыцця [4, с. 314–315].

Пералічвае і коратка характарызуе Я. Колас гасцей, якія прыехалі на пышны банкет, які рыхтаваўся ў палацы ў гонар польскай дзяржаўнасці. Гэта былі носьбіты польскасці і апора польскай улады на Палессі: «Уласнікі дробных фальваркаў, арандатары маёнткаў з сваімі жонкамі і дочкамі, у каго яны былі... Абшарнікі розных катэгорый, арандатары і проста дробная шляхта, а таксама і прадстаўнікі інтэлігенцкіх прафесій, дактары і адвакаты. Вельмі заметную частку гасцей складалі вайскоўцы,... пачынаючы ад ніжэйшых афіцэрскіх чыноў і канчаючы генераламі... Мільгалі таксама і постаці ксяндзоў у доўгіх сутанях... Паненкі і маладыя дамы ахвотней гарнуліся да вайсковых... Вопратка іх і асабліва становішча, як ваяк, здабыўшых і здабываючых польскую вольнасць і незалежнасць, вельмі выгодна вылучала іх у вачах маладых шляхціяк. Затое ж трохі пабляклыя пад уплывам часу дамы кружыліся каля ксяндзоў, як мухі перад дажджом каля гаршкоў, з якіх нядаўна вылілі зацірку і не паспелі яшчэ вымыць і вышараваць рагожаю» [4, с. 316]. Далей Я. Колас называе і коратка характарызуе прадстаўнікоў мясцовай эліты: «Тут сядзіць і пан Длугошыц... Усё яго аблічча паказвае на арыстакратычнасць яго роду. Ён, салідны і павольны, ва ўсім захоўвае меру і пачуццё свае годнасці. Ксёндз Ксаверы Пацяйкоўскі і Ян Галандзеўскі таксама людзі паважныя, дыпламаты, хітрыя палітыкі і людзі пранырлівыя, заўзятыя патрыёты. Болей думаюць і дбаюць аб справах людскіх, чым аб інтарэсах боскіх. Тут жа сядзіць і павятовы камісарж пан Крулеўскі, адвакат пан Ладунскі... У цэнтры ўвагі палкоўнік пан Дэмбіцкі. Яго слухаюць з напружанаю ўвагаю і з вялікім нацыянальным самазадаваленнем» [4, с. 316–317]. Увогуле, усе гутаркі удзельнікамі банкету «вяліся пад лозунгам маладой польскай дзяржаўнасці і яе гістарычнай місіі» [4, с. 316].

Апісваючы паводзіны банкетуючай на балі моладзі, Я. Колас зноў шмат у чым паўтарае паэтычнае апісанне таго, што адбывалася на балі ў паэме «Сымон-музыка» [2, с. 201–202]: «Паненкі і маладыя дамы стараліся перашчагаляць адна другую прыгожасцям, далікацтвам рухаў, чароўнасцю сваіх дзявочых усмешак і вабнасцю погляду сваіх вачэй. Кавалеры вылузваліся са скуры, каб звярнуць на сябе агульную ўвагу і закасаваць усіх іншых... Якіх

толькі штук не выраблялі яны. Як хораша выкідвалі ногі, як лоўка тупалі, падскаквалі, а як хвацка кружылі сваіх дам. Як спрытна насілі іх на паветры і раптам прысядалі перад імі на адно калена, каб гэтак жа раптоўна падняцца і да канца выпаўняць сваю місію» [4, с. 316]. Улічваючы настойлівасць аўтара абодвух твораў у апісанні паводзін палякаў на балях і банкетах, гэта быў стэрэатыпны погляд.

Аднак падставы для весялосці былі толькі ў палякаў... Вуснамі Цімоха Будзіка гаворыць Я. Колас аб парадках, якія яны ўсталявалі: «Войтаў, солтысаў пазаводзілі. А там, дзе раней быў адзін ураднік, цяпер дзесяць жандараў паставілі на нашу галаву. Навалілася на мужыцкія гарапашніцкія плечы ненаедная саранча, выбіваюць духі... Узброеныя польскія шайкі наезджаюць з кулямётамі, выбіваюць мужыцкі скарб і ўсякую жывёнасць... Няма ў іх літасці да нашага брата» [4, с. 296].

Нічога новага ў стаўленні польскіх урадоўцаў і вайскоўцаў да беларусаў, што выходзіла б за межы традыцыйнага ўспрымання беларусамі польскай улады, Я. Колас не паказвае. Новым з'яўляецца адказ беларускага селяніна на гэтае стаўленне: «Хіба ж можна далей цярэць? Дык няхай жа, браткі, і ў нас не будзе літасці да іх. Біць, знішчаць, паліць іх трэба пякучым агнём пажараў!» [4, с. 296].

На старонках «Дрыгвы» Я. Колас звяртаецца да тэмы месца касцёла ў жыцці палякаў, яго ролі ў крышталізацыі польскасці. І робіць гэта па-майстэрску, апісаўшы спачатку створаную ў касцёле атмасферу, якая служыла эмацыянальна-псіхалагічным фонам для ідэалагічнай і выхаваўчай працы ксяндза Пацяйкоўскага: «Разнастайнымі, з адценнем жудасці, трэлямі пераліваецца голас ксяндза Пацяйкоўскага. Мяккім музычным громам адклікаюцца органы. Кленчаць набожныя каталікі... Пачынаюцца агульныя спевы касцёльных модлаў. Няскладныя спачатку галасы выроўніваюцца, выпраўляюцца і, нарэшце, зліваюцца ў жудасным аднастайным шуме далёкай навальніцы, таемнай і страшнай у сваім невыразным многагалосым гомане... Уся ж абстаноўка – гром органаў, адзенне ксяндза і прыслужнікаў, іх урачыстыя выходы, масіўныя шэрыя сцены мураў, пакутныя і балесныя твары святых на абразях і ўся палітычная сітуацыя моманту – усё гэта спрыяе стварэнню патрэбнага ксяндзу настрою» [4, с. 371–372].

Праграму набажэнства, паложаную статутам касцёльнага рытуалу, ксёндз Пацяйкоўскі перасыпаў казаннямі, якія гаварыў з натхненнем і перакананасцю: «Ён падымае рукі, закочвае вочы пад скляпенне касцёльных мураў, дзе павінен сядзець пан Бог, і пачынае гаворыць. Гаворыць аб моцы, гневе, справядлівасці і бясконцай літасці “вшэхмогонцэго” пана Бога... Святы касцёл, утрачаны праз грэх, цяпер вернут з ласкі боскай, але касцёл апушчан, і святы Казімер балесна пазірае з свайго раю на занядбаны дом свой. Трэба шчодрыя ахвяры для аднаўлення касцёла» [4, с. 372]. У другім сваім казанні ксёндз Пацяйкоўскі паведаміў, што «рэлігія... ёсць “святлоць”, адсутнасць жа рэлігіі, бязбожніцтва, гэта – “цёмноць”» [4, с. 372–373]. У галоўным, трэцім сваім казанні, самым асноўным і патэтычным, ён «з усёю сілаю свайго красамоўства накідаецца на бальшавікоў, носьбітаў атэізму, разбурыцеляў святой веры і здабыткаў людскай культуры» [6, XXIX]. Польшча павінна была зноў выканаць сваю гістарычную місію: «Бальшавізм... ёсць спараджэнне “цёмноці” і вядзе свой пачатак ад злога духа, люцыпара, д'ябла, выгнанага панам Богам з раю. Бальшавізм – навала цемры, зла, і кожны хрысціянін, а тым болей католік, павінен паўстаць супраць бальшавікоў: змаганне з імі ёсць самая ўгодная Богу справа, а хто згіне ў гэтым змаганні, таму вечнае збавенне» [6, XXIX].

Закрануў Я. Колас у «Дрыгве» і тэму, вельмі актуальную ў той час для беларускіх «незалежнікаў», падтрымкі палякамі беларускага нацыянальнага руху. У аповесці яго прадстаўляе Галініч. Ён апелюе да польскага аўтастэрэатыпу: «Мы, беларусіны, дужа ўлічваем, панове, дэмакратычнасць польскага народа... Вось чаму мы і звязваем лёс беларускага народа з лёсам вялікай польскай нацыі, бо і ў мінулым іх лёсы былі аднакія. Не на азіяцкую бальшавіцкую Маскву, а на дэмакратычную еўрапейскую Варшаву арыентуемся мы... Мы верым, што толькі дэмакратычная Польшча забяспечыць беларусам вольнасць і дасць ім усе мажлівасці для развіцця іх уласнай культуры і іх аўтаноміі» [4, с. 318].

У рэальным жыцці палякі, якія ў час расійскай няволі самі прыдумалі дэвіз «За нашу і вашу волю», без асобай павагі паставіліся да нацыянальна-вызваленчых памкненняў беларусаў і ў рэшце рэшт фактычна здрадзілі гэтаму дэвізу. Я. Колас гэтую калізію паказаў мастацкімі сродкамі: «Панам Длугошыцу, Дэмбіцкаму і іншым панам не дужа спадабалася, што Галініч ставіць на адну роўніцу польскі народ з беларускім. Такое суседства двух народаў за сталом жыцця ім было проста не пад гонар, але, як хітрыя палітыкі, нічога аб гэтым не казалі, а толькі кіўнулі галовамі» [4, с. 318]. Ксёндз Пацяйкоўскі, які крыху лепш, чым іншыя «культуртрэгеры» паставіўся да Галініча, нагадаў яму, што кожны культурны чалавек абавязаны змагацца з «варварствам, з гвалтам, з анархіяй і бязбожніцтвам» [6, ХХІХ]. І, як кпліва, напісаў Я. Колас, Галініч абяцаў «падтрымліваць палякаў у змаганні з большавікамі вострай зброяй слова, паколькі беларусы іншай зброі не маюць» [4, с. 319].

Між тым, падводзячы вынікі ў размове аб фарміраванні вобраза паляка ў творах Я. Коласа, нельга не адзначыць, што, нягледзячы на відавочную яго схільнасць да негатывізацыі гэтага вобраза, колеры, якія ён выкарыстоўваў, прыналежалі толькі да «халоднай» часткі спектра. Ёсць невялічкае, але ж выключэнне... Я. Колас не хоча, каб яго чытач прасякнуўся антыпатыяй да ўсіх палякаў... Па сюжэце аповесці збегці з-пад варты сыну Талаша дапамог польскі жаўнер [4, с. 290]. Я. Колас піша, што апавяданне аб гэтым зрабіла добрае ўражанне на дзед Талаша і Нупрэя і змусіла іх зірнуць на польскага салдата іншымі вачыма: «Розныя людзі ёсць і між польскіх салдат, – устанавіў Нупрэя факт. Так, – згадзіўся дзед Талаш, – сярод іх ёсць напэўна і такія, што не спачуваюць панам і ваююць супраць свае волі. Пан ёсць пан, а наш брат просты чалавек, гарапашнік – ён сваю мае думку і свой інтарэс, паляк ён ці немец» [4, с. 290].

Усім сваім жыццём і дзейнасцю, прасякнутымі высакароднасцю, шчырасцю, неабыхавасцю, любоўю да Радзімы і свайго народа, Я. Колас заслужыў бездакорную рэпутацыю сярод беларусаў, вялікі давер да ўсяго, што ён ім казаў. Мастацкімі сродкамі, якімі ён валодаў бездакорна, Я. Колас не толькі рэпрэзентаваў у сваёй паэме «Сымон-музыка» стэрэатыпізаваны вобраз паляка-прыгнятальніка, але і асучасніў яго ў аповесці «Дрыгва» новымі негатыўнымі рысамі. Сваімі вобразатворчымі намаганнямі Я. Колас не толькі ўнёс важную лепту ў генезіс беларускага стэрэатыпу паляка, але і аказаў вялікае ўздзеянне на генезіс этна-нацыянальнай свядомасці беларусаў.

Літаратура

1. ДОСЬЕ: К 135-летию народного поэта Беларуси Якуба Коласа [Электронный ресурс] // Культура. – 2017. – 2 ноября. – Режим доступа : <https://www.belta.by/culture/view/dose-k-135-letiju-narodnogo-poeta-belarusi-jakuba-kolasa-274204-2017/>. – Дата доступа : 27.02.2020.
2. Колас, Я. Сымон-музыка / Я. Колас. – Мн. : Беларусь, 1971. – 256 с.
3. Polskość [Zasób elektroniczny] / W. Doroszewski // Słownik języka polskiego. – Tryb dostępu : <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/polskosc;5476593.html>. – Дата dostępu : 11.03.2020.
4. Колас, Я. Дрыгва / Я. Колас // Збор твораў : у 14 т. – Мн. : Мастацкая літаратура, 1975. – Т. 8. – С. 209–434.
5. Талаш Василий Исаакович [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Талаш,_Василий_Исаакович. – Дата доступа : 16.03.2020.
6. Колас, Я. Дрыгва [Электронны рэсурс] / Я. Колас. – Рэжым доступу : https://knihi.com/Jakub_Kolas/Dryhva.html#chapter1. – Дата доступу : 07.03.2020.